

ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНА АСПЕКТОЛОГІЯ:
СУЧАСНІ ПІДХОДИ

УДК 811.161.2:39

Дель Гаудіо С., PhD

**ЛЕКСИЧНІ ЛАТИНІЗМИ
У СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ**

У статті на основі даних лексикографічних джерел проаналізовано загальну кількість лексичних латинізмів, зафіксованих у старослов'янській мові. Таке дослідження сприятиме подальшому тлумаченню латинського елемента в історії розвитку окремих слов'янських мов.

Ключові слова: латинізми, старослов'янська мова, лексика, мовні контакти.

Актуальність дослідження лексичних латинізмів у старослов'янській мові зумовлена рядом взаємопов'язаних факторів. Насамперед така праця сприятиме обґрунтуванню інтерпретації мовних контактів між слов'янством і культурною спадщиною античного світу, зокрема латинського, адже старослов'янська мова – перша засвідчена літературна мова слов'ян. Аналіз латинізмів у старослов'янській мові має важливе значення для порівняння частотності латинського лексичного елемента в інших слов'янських мовах. Насправді реконструкція дописемних контактів із праслов'янською мовою та об'єктивна оцінка загального впливу лексичного фонду латинської мови на поступовий розвиток історичних слов'янських мов передбачають аналіз мовних даних найбільш ранніх пам'яток слов'янської писемності. Крім того, збирання та пояснення тих латинізмів, які принаймні вже зафіксовані в основних лексикографічних джерелах, сприяє уточненню підрахунку кількості латинізмів загального лексичного складу старослов'янської мови у відсотковому співвідношенні.

З огляду на те, що в статті вперше зроблено спробу аналізу загальної кількості латинізмів, зафіксованих у ранніх писемних пам'ятках, на даному етапі дослідження ми обмежимося пошуком латинських за походженням слів, що містяться у Словнику старослов'янської мови за рукописами X-XI ст. [2]. У випадку суперечливої етимології деяких слів, ми також спиратимемося на додаткові етимологічні джерела.

Як відомо, дослідженням словникового складу старослов'янських рукописів займалися славісти: В. Ягич, І.І. Срезневський, В. Погорелов, О.І. Соболевський, П.О. Лавров, Ю.Ф. Карський, М.М. Дурново, В.В. Виноградов, А.С. Львов, Р.М. Цейтлін та ін. На думку авторів Словника старослов'янської мови, "найбільш дослідженими є фонетика та морфологія старослов'янської мови, а на початку XX ст. – і ряд питань синтаксису, натомість лексичний склад старослов'янської мови і досі залишається найменш дослідженим розділом палеославістики" [2, с. 4].

Необхідно зважати і на той факт, що старослов'янський лексикон не містить усіх слів, що вживалися в усному мовленні міста Солуня в ранній старослов'янський період (IX ст.). Наголосимо також, що до нас не дійшли рукописи, які належать безпосередньо до часів діяльності перших перекладачів. Відтак, перші пам'ятки старослов'янської писемності, що збереглися, фіксують неповний обсяг словникового складу старослов'янської мови. Це також зумовлено й обмеженістю літературних жанрів [3, с. 20]. Відомо, що причини створення старослов'янської мови та її основні функції були пов'язані з релігійною метою, тому лексичний добір писарями (переписувачами) кінця першого тисячоліття н.е. був спрямований переважно на задоволення церковних потреб. Насправді, лексика будь-якої мови, на відміну від фонетики й морфології, є більш відкритою системою. Тому дослідження лексики вимагає ширшого залучення текстів, які, на жаль, не доступні, якщо йдеться про старослов'янську мову. Рукописи, що збереглися, не засвідчують системного повторення лексичних одиниць, відтак, дослідницький пошук зорієнтовано на аналіз непрямих

джерел, зокрема, церковнослов'янських рукописів різних редакцій та запозичень у близькоспоріднених мовах.

Місце латинізмів у старослов'янській лексиці

Лексика старослов'янської мови за своїм походженням неоднорідна. Найдавніший її пласт становлять слова, які є необхідними для щоденного вжитку, успадковані старослов'янською мовою з праслов'янської (зокрема, йдеться про лексику праіндоєвропейського походження). За традиційною інтерпретацією, пізнішим визначальним мовним пластом у старослов'янській мові є запозичення, які з'явилися внаслідок перекладу з грецької та латинської мов. Останній вплив мав місце в дописемний період через посередництво перекладів із класичних мов, особливо з латинської, що засвідчено в *Київських листках* або *Київському місали* (X ст.), *Фрейзінгенських уривках* (X ст.) *Празьких уривках* (XI-XII ст.) тощо. Однак така поширена думка потребує деякого уточнення. Дійсно, грецька мова як мова-донор і посередник передала старослов'янській певну кількість синтаксично-стилістичних зразків [5], що були необхідними під час формування старослов'янської мови. Через грецьке посередництво прийшли в старослов'янську і нові поняття, особливо це стосується специфічної богословської лексики. Численні синтаксично-стилістичні та лексичні кальки також були результатом перекладацької діяльності. Калькування було на той час продуктивним способом творення абстрактної лексики. Крім калькування, перекладачі також послуговувалися звичайними запозиченнями з різних мов, адже в мові слов'ян того часу не завжди були лексичні відповідники на позначення церковних понять, державних посад, рослин, страв, одягу та інших предметів побуту чужих країн, про які йшлося у священних писаннях. Тому через посередництво грецької мови у старослов'янську мову також прийшло декілька латинських запозичень. Проте варто звернути увагу на той факт, що контакти з культурним світом античності, зокрема з латинізованим, існували задовго до перших засвідчених писемних пам'яток слов'янства. Насправді багато латинських слів, особливо власні імена, топоніми, іменники, вказуючи на

типові римські реалії, як доведено, уже вживалися в усному мовленні слов'ян. Такі слова були поширені серед народів, які жили на периферії Римської імперії, між якими були й слов'янські племена, уже з перших століть нашої ери [4, с. 59-64]. Вживання таких латинізмів, імовірно, активізувалося в усному мовленні слов'ян внаслідок їх безпосередніх контактів із балкансько-латинським мовним простором, особливо після їх навали на Балкани в V-VI ст. н.е.

За умовним підрахунком Р.М. Цейтлін [3, с. 31], лексика старослов'янської мови становить близько 10000 одиниць, серед яких зафіксовано латинізми у вузькому каноні старослов'янських пам'яток. На основі даних словника старослов'янської мови [2] нами було встановлено, що латинізми становлять близько 1,2%. Незважаючи на це, ті лексичні латинізми, що входять до словникового складу старослов'янської мови, міцно вкорінені в лексичну спадщину інших слов'янських та неслов'янських мов. Така ситуація означає, що саме ці слова набули широкого розповсюдження на великому ареалі у певний час (II – VI ст.). Крім того, цілком правомірним є судження про те, що деякі латинізми втрачено внаслідок пізнішого переписування текстів, а також через культурний *milieu*, коли перевага надавалася греко-болгарській православної традиції. Також див.: [1, с. 280]. У статті ми не досліджуємо спосіб проникнення й етимологію латинізмів, зафіксованих у старослов'янській мові; а отже, залишаємо поза увагою деякі латинізми, що представлені в пізніших пам'ятках церковнослов'янської мови. Означені аспекти розглядаються нами як перспектива наукового пошуку.

Тлумачення латинізмів

Як зазначено вище, добір латинських лексичних одиниць здійснено за даними Словника старослов'янської мови [2]. В результаті проведеного аналізу нами виділено такі тематичні групи: антропоніми, назви місяців, топоніми (географічні назви) та етніми, іменники, що вказують на типові римські реалії, їх похідні форми та прикметники.

Канъдило [2, с. 282]; 9. **Кесарь** [2, с. 283] / **Цѣсарь** [2, с. 774]; 10. **Кинъсь** [2, с. 284]; 11. **Кодрантъ** [2, с. 287]; 12. **Коллада** [2, с. 289]; 13. **Комъканіе / комъкати** [2, с. 289]; 14. **Комисъ** [2, с. 289]; 15. **Котыга** [2, с. 292]; 16. **Кръсть** [2, с. 297]; 17. **Коустодина** [2, с. 299]; 18. **Къмотра** [2, с. 300]; 19. **Лавръ** [2, с. 303]; 20. **Легеонъ** [2, с. 304]; 21. **Ливра** [2, с. 306]; 22. **Лоуна** [2, с. 311]; 23. **Магистрианъ** [2, с. 320]; 24. **Манастирь** [2, с. 322]; 25. **Матрона** [2, с. 324]; 26. **Мелагри** [2, с. 325]; 27. **Миса** [2, с. 329]; 28. **Мънихъ** [2, с. 335]; 29. **Мъсть** [3, с. 337]; 30. **Мъша** [2, с. 339]; 31. **Мата** [2, с. 341]; 32. **Олѣи** [2, с. 411]; 33. **Оплатъ** [2, с. 414]; 34. **Осьлъ** [2, с. 422]; 35. **Оцьтъ** [2, с. 438]; 36. **Палатини** [2, с. 441]; 37. **Палатинъ** [2, с. 441]; 38. **Папа** [2, с. 442]; 39. **Папезъ** [2, с. 442]; 40. **Пастырь** [2, с. 443]; 41. **Патрики** [2, с. 443]; 42. **Поганинъ** [2, с. 457]; 43. **Полати** [2, с. 471]; 44. **Преторини** [2, с. 498]; 45. **Преторъ**, (45 а) **пріаѣвторъ**, (45 б) **приторъ** [2, с. 498]; 46. **Пьцьлъ** [2, с. 559]; 47. **Прѣфаца** [2, с. 554]; 48. **Римлянинъ** [2, с. 582]; 49. **Роуминъ** [2, с. 585]; 50. **Роусалинъ** [2, с. 585]; 51. **Скрини** [2, с. 607]; 52. **Спекоуляторъ** [2, с. 619]; 53. **Сударь** [2, с. 685]; 54. **Оурарь** [2, с. 744]; 55. **Хартини** [2, с. 760]; 56. **Цата** [2, с. 776].

ПРИКМЕТНИКИ І ПРИСЛІВНИКИ

1. **Грьчьскъ** [2, с. 179]; 2. **Дальматьскъ** [2, с. 183]; 3. **Латиньскы** [2, с. 304]; 4. **Поганъ** [2, с. 457]; 5. **Римьскъ** [2, с. 582]; 6. **Роумьскы** [2, с. 585]; 7. **Роусальнъ** [2, с. 585].

На основі проведеного дослідження віднайдено такі лексеми латинського походження: 40 антропонімів; 12 назв місяців (наголосимо, що сезонний поділ року в латинському календарі був іншим); 6 географічних назв та етнонімів; 56 іменників, що вказують переважно на римські реалії; 7 прикметникових форм. Загальна кількість – 121 лексична одиниця.

Крім наведених вище лексичних латинізмів, варто також наголосити на продуктивних суфіксах для творення латинських

похідних іменників, прикметників та прислівників; наприклад, від "**кесарьѣа**" за допомогою слов'янських суфіксів **-инскъ**, **-овъ**, **-евъ** та ін. утворено словоформи: **кесаринскъ** [2, с. 283], **кесаровъ** [2, с. 283], **кесаревъ** [2, с. 284], або цікава похідна форма: **нецѣсароужикъ**, у значенні "чим неможливо керувати"; від "**поганъ**", "**Римъ**" та ін. - прикметникові форми **поганъ**, **римьскъ** тощо. За допомогою латинського за походженням суфікса **-арь** < лат. *arius*, що залишається і досі продуктивним у багатьох слов'янських і неслов'янських мовах, утворено численні іменники на позначення назв професій, наприклад, **винарь**, **мытарь** та ін. Також, див. [3, с. 116-121].

Отже, в результаті проведеного аналізу з'ясувалося, що кількість зафіксованих латинізмів у відносно ранній період розвитку слов'янських мов становить близько 130 лексичних одиниць (якщо рахувати й похідні форми). Зважаючи на деякі неточності нашого дослідження, наведена кількість латинізмів може несуттєво збільшуватися до 140-150 лексичних одиниць, якщо брати до уваги деякі похідні форми, окремі слова, що потребують додаткового контекстуального аналізу, наприклад, **клеврѣтъ** [3, с. 285], **талантъ** [2, с. 689], **тартаръ** та ін., або лексеми, які не зафіксовані в ранніх джерелах, наприклад, **дръгарь** < лат. *drungarius*, **келарь** < лат. *cellarium* тощо. Зауважимо, що багато лексем є спільними для грецької та латинської мови, в результаті взаємного культурного симбіозу перших століть до нашої ери. Проте наш відбір був спрямованим на такі лексеми, що походять переважно з латинської мови.

У даному дослідженні ми також не брали до уваги деякі етимологічно споріднені слова, наприклад, **морѣ** [3, с. 332] пор. лат. *mare* (походження яких потребує остаточного з'ясування), дані додаткових історико-лексикографічних та діалектних джерел, етимологію окремої словникової одиниці. Означені питання залишаються перспективою подальших досліджень.

1. Львов А.С. Очерки по лексике памятников старославянской письменности / Львов А.С. - М. : Наука, 1966. - 321 с.
2. Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков). Ок. 10000

слов / ред. Р.М. Цейтлин, ред. Р. Вечерка, ред. Э. Благова. - М. : Рус. яз., 1994. – 842 с. 3. Цейтлин Р.М. Лексика старославянского языка. Опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X-XI вв. / Цейтлин Р.М. - М. : Наука, 1977. – 336 с. 4. Del Gaudio S. Latin – Proto Slavic Language Contacts and their Reflexes in Early Old Church Slavonic Texts / Del Gaudio S. // Garzaniti M. et alii (a cura di). Contributi italiani al XV Congresso Internazionale degli Slavisti. - Firenze University Press, 2013. - Pp. 49-75. 5. Večerka R. Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax. I. Die lineare Satzorganisation / Večerka R. // Monumenta Linguae Slavicae Dialecti Veteris, XVII. - Freiburg, 1989.

1. Lvov A.S. Ocherki po leksike pamyatnikov staroslavjanskoj pismennosti / Lvov A.S. - M. : Nauka, 1966. – 321 s. 2. Staroslavjanskiy slovar (po rukopisyam X-XI vekov). Ok. 10000 slov / red. R.M. Tseytlin, red. R. Večerka, red. E. Blagova. - M. : Rus. yaz., 1994. – 842 s. 3. Tseytlin R.M. Leksika staroslavjanskogo yazyika. Opyit analiza motivirovannyih slov po dannym drevnebolgarskih rukopisey X-XI vv. / Tseytlin R.M. - M. : Nauka, 1977. – 336 s. 4. Del Gaudio S. Latin – Proto Slavic Language Contacts and their Reflexes in Early Old Church Slavonic Texts / Del Gaudio S. // Garzaniti M. et alii (a cura di). Contributi italiani al XV Congresso Internazionale degli Slavisti. - Firenze University Press, 2013. - Pp. 49-75. 5. Večerka R. Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax. I. Die lineare Satzorganisation / Večerka R. // Monumenta Linguae Slavicae Dialecti Veteris, XVII. - Freiburg, 1989.

Del Gaudio S. Lexical Latinisms in Old Church Slavonic.

Studies on the lexical influence Latin exerted on Old Church Slavonic are limited in number. At the same time there is a lack of contributions devoted to a quantitative analysis of Latin lexemes in the strict Church Slavonic canon. For this reason the primary aim of the present article consists in an approximate evaluation and description of those Latinisms which can be found in early Church Slavonic texts.

A classification of such words is necessary for a more reliable assessment of the entire classical linguistic heritage in Old Church Slavonic and in Slavic languages at large. Moreover a quantitative analysis of the attested Latinisms is particularly useful